

Ἐπισκόπηση τῆς χρήσεως τῶν ἀποκρύφων πηγῶν ἀπὸ τὸν Ἐπιφάνιο Κωνσταντίας Κύπρου στὸ ἔργο του *Πανάριον*

Θεοφ. ἐπισκόπου Μεσαορίας
κ. Γρηγορίου (Χατζηουρανίου)*

Ἀπόκρυφα Συγγράμματα

Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματά της ἄρχισε νὰ ἀντιμετωπίζει ποικίλα προβλήματα, ὅπως τὸν κατατρεγμὸ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους στὴν Παλαιστίνη¹ καὶ ἀλλοῦ², καθὼς καὶ τὸ ἐχθρικὸ κλίμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ποὺ κατὰ διαστήματα ἐξελισσόταν σὲ διωγμούς. Ὅμως, ἡ Ἐκκλησία χρειάστηκε νὰ ἀντιμετωπίσει καὶ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς διδασκαλίας της, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν περίοδο ποὺ οἱ Ἀπόστολοι συνέχιζαν τὸ κήρυγμά τους³.

Τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου, μὲ τὸ μήνυμα ὅτι τὸ ἐκούσιο Πάθος καὶ ἡ Ἀνάσταση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ φέρνει τὴ λύτρωση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἶχε δυσκολίες νὰ γίνεи ἀποδεκτό: Οἱ Ἑβραῖοι, μετὰ ἀπὸ αἰῶνες δουλείας, ἀνέμεναν γιὰ λύτρωση ἕναν ἐλευθερωτὴ Ἑβραῖο ἡγέτη, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες προσπαθοῦσαν νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τῆς λύτρωσης μὲ

* Ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Μεσαορίας κ. Γρηγόριος (Χατζηουρανίου) εἶναι διδάκτωρ Βυζαντινῆς Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Πράξ. δ' 1-3· ε' 17-18· ζ' 54-ἡ' 3· ιβ' 1-5· κα' 30-31· Ἐπιφ. *Πανάριον* (Κατὰ Ἑβριωναίων 30, 40, 1): Κ. Holl (ἐκδ.), *Panarion, Haer.* 1-33, τ. I, [GCS 25], J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1915, σσ. 338, 14-19.

2. Πράξ. ιγ' 50· ιδ' 19.

3. «Ὡ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἣν τινες ἐπαγγελλόμενοι περὶ τὴν πίστιν ἡστόχησαν»: Α' Τιμ. στ' 20-21. Βλ. καὶ Α' Τιμ. δ' 1-3· Κολ. β' 2· Τίτ. γ' 9-11.

συμμετοχή σὲ μυστήρια καὶ τὶς θεωρίες τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν σχολῶν. Ἐπίσης, ἤδη ἀπὸ τὴν Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἡ ἀνάμειξη καὶ ἡ ἀποδοχή (συγκρητισμός) ἀπὸ ἓνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν πεποιθήσεων ἀπὸ διαφόρους πολιτισμούς (ἐλληνικό, ἰουδαϊκό, αἰγυπτιακό, βαβυλωνοπερσικό, Ἰνδικό) ἔδωσε τὸ κίνημα τοῦ Γνωστικισμοῦ⁴, ἓνα κίνημα ποὺ προσπάθησε νὰ δώσει ἀπάντηση στὰ διαχρονικὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου: Ἀπὸ ποῦ ἐρχόμεθα, ποῦ πηγαίνουμε, τί εἶναι καὶ πῶς ἐπιτυγχάνεται ἡ λύτρωση. Οἱ διάφορες ομάδες τῶν Γνωστικῶν πίστευαν ὅτι κατεῖχαν ἀποκάλυψη (μυστικὴ γνώση), ἀπαραίτητη γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ὁπαδῶν τους⁵.

Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας γινόταν ἀπὸ μέλη τῆς ἡ ἄλλους ποὺ δροῦσαν παράλληλα μὲ αὐτήν, δημιουργώντας τὶς διάφορες αἱρέσεις. Οἱ διάφορες ομάδες τῶν αἰρετικῶν χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴ διάδοση τῆς διδασκαλίας τους καὶ διάφορα συγγράμματα, τὰ ὁποῖα κυκλοφοροῦσαν μόνο στὸν κύκλο τους καὶ ὀνομάζονταν ἀπόκρυφα, γιατί, ὅπως ἔλεγαν, εἶχαν γνώση μόνο γιὰ τοὺς ὁπαδοὺς τους.

Σήμερα, στὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία, χαρακτηρίζονται ὡς ἀπόκρυφα τὰ συγγράμματα τὰ ὁποῖα παρουσιάσθηκαν ὡς ἔργα παλαιοδιαθηκικῶν ἢ νεοδιαθηκικῶν προσώπων, ὅπως οἱ Ἀπόστολοι, μὲ ὀνόματα ὡς εὐαγγέλια, πράξεις, ἐπιστολές, ἀποκαλύψεις κ.ἄ., χωρὶς ὅμως νὰ προέρχονται ἀπὸ τὰ πρόσωπα αὐτά. Συγγραφεῖς τῶν ἀποκρύφων ἦταν Ἰουδαίοι, Ἰουδαίοι, αἰρετικοὶ ἐπεξεργαστὲς ἰουδαϊκῶν ἀποκρύφων, γνωστικίζοντες Χριστιανοί, γνωστικοί, εὐφάνταστοι, ἀφελεῖς κ.ἄ.⁶ πάντως ὄχι γνήσιοι Χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονταν ὅτι κατεῖχαν ἀπόκρυφα βιβλία ἢ ἀπόκρυφες παραδόσεις, δηλαδὴ λόγους, διδασκαλίες, πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ, τὴ δράση, τὰ θαύματα καὶ ἀποκαλύψεις

4. Πρβλ. H. Jonas, "Delimitation of the gnostic phenomenon - typological and historical" στὸ: U. Bianchi (ἐπιμ.), *The Origins of Gnosticism / Le origini dello gnosticismo*, Colloquium of Messina, 13-18 April 1966. Texts and Discussions, [Studies in the History of Religions, 12], E. J. Brill, Leiden 1967, σσ. 90-108· U. Bianchi, «Le problème des origines du gnosticisme», στὸ: U. Bianchi (ἐπιμ.), *The Origins of Gnosticism...*, ὅ.π., σσ. 1-27.

5. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α΄*, Εἰσαγωγή: Β΄ καὶ Γ΄ αἰώνας, Ἀθήνα ²1982, σ. 200.

6. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α΄*, ὅ.π.

προσώπων της Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ συμπεριλαμβανομένου⁷.

Οἱ συγγραφεῖς τῶν ἀποκρύφων εἴτε μένουν πιστοὶ στὴν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε προσπαθοῦν νὰ συμπληρώσουν τὴν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ζητώντας νὰ ὑποκαταστήσουν τὰ κανονικὰ βιβλία, εἴτε δημιουργοῦν κάτι οὐσιαστικὰ τὸ τελείως νέο, χωρὶς νὰ προϋποθέτουν στοιχεῖα καινοδιαθηκικῆς παράδοσης. Ἡ τελευταία ὁμάδα εἶναι οἱ γνωστοὶ Γνωστικοί, ποὺ τὰ συγγράμματά τους συχνὰ μόνο συμβατικά χαρακτηρίζονται ὡς ἀπόκρυφα, διότι τὸ μόνο ποὺ διατηροῦν ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη εἶναι οἱ ἐπιγραφές τους (Εὐαγγέλιο, Ἐπιστολὴ κ.ἄ.) καὶ συχνὰ ἡ ἀπόδοσή τους σὲ ἀποστολικοὺς ἄνδρες⁸.

Σκοπὸς κάποιων ἀποκρύφων ἦταν ἡ οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν, ἄλλων καὶ ἡ συμπλήρωση τῶν πολλῶν κενῶν ποὺ παρουσιάζουν οἱ περιγραφές γιὰ τὸν Κύριο (παιδικὴ ἡλικία), τῶν συγγενικῶν Του προσώπων καὶ τῶν Ἀποστόλων, ἐνῶ σκοπὸς ἄλλων ἀποκρύφων ἦταν ἡ διάδοση καὶ ἡ ἐπιβολὴ κακοδοξιῶν καὶ ἡ προβολὴ ἀποκαλύψεων⁹.

Τὸ Πανάριον τοῦ Ἐπιφανίου Κωνσταντίας

Ἡ Ἐκκλησία διεξήγαγε ἔντονο ἀγῶνα ἐναντίον τῶν αἱρέσεων: διδασκαλία, κηρύγματα, ἀντιαιρετικὰ συγγράμματα ἐναντίον μιᾶς ἢ περισσοτέρων αἱρέσεων, ὀργάνωση Οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων κ.ἄ. Ὁ σημαντικώτερος ἀντιαιρετικὸς συγγραφέας τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ. εἶναι ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος¹⁰, ἐπίσκοπος Κωνσταντίας Κύπρου (367-403 μ.Χ.), μὲ πιὸ γνωστὸ ἔργο του τὸ Πανάριον, γραμμένο περίπου τὸ 374-377. Ὁ Ἐπιφάνιος, γεννημένος στὴν περιοχὴ τῆς Γάζας τῆς Παλαιστίνης, πολυτάξιδος, συγκέντρωσε καὶ κατέγραψε στὸ Πανάριον πληροφορίες γιὰ 80 αἱρέσεις καὶ σχίσματα ἀπὸ τὶς πολλὲς συναντήσεις του, ἀκόμη καὶ μὲ αἱρετικοὺς καὶ τὰ συγγράμματά τους. Ἐπίσης, πῆρε στοιχεῖα ἀπὸ

7. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α΄*, ὁ.π., σσ. 200-201.

8. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α΄*, ὁ.π., σ. 201.

9. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α΄*, ὁ.π., σσ. 201-202.

10. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Β΄*, Ὁ τέταρτος αἰώνας (Ἀνατολὴ καὶ Δύση), ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα ²1999, σσ. 720-731· Κ. Β. Σκουτέρης, *Ἱστορία Δογμάτων*, τ. Β΄, Ἀθήνα 2004, σσ. 563-571.

συγγράμματα διαφόρων Πατέρων καὶ Διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, στὰ ὁποῖα ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὶς αἱρέσεις καὶ τὰ συγγράμματά τους (δευτερογενεῖς πηγές). Ἔτσι, ὁ Ἐπιφάνιος ἔχει διασώσει μικρὰ καὶ μεγάλα ἀποσπάσματα ἀπὸ διάφορα συγγράμματα, ὅπως καὶ ἀπὸ συγγράμματα αἵρετικῶν καὶ ἄλλων συγγραφέων.

Ἐπίσης, στὸ *Πανάριον* καταγράφει πληροφορίες γιὰ ἀντιλήψεις ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὴν ἐποχὴ του καὶ προηγούμενες, καθὼς καὶ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνίαν τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ διαφύλαξη καὶ τὴν ἐπικράτηση τῆς διδασκαλίας τῆς.

Μία ἀπλὴ ταξινόμηση τῶν ἀποκρύφων, τόσο αὐτῶν ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ *Πανάριον* ὅσο καὶ τῶν ὑπολοίπων, εἶναι σὲ αὐτὰ ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (παλαιοδιαθηκικὰ ἀπόκρυφα), τῆς Καινῆς Διαθήκης (καινοδιαθηκικὰ ἀπόκρυφα) καὶ τῶν Γνωστικῶν (γνωστικὰ ἀπόκρυφα). Ἀπὸ τὶς δεκάδες ἀποκρύφων ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ *Πανάριον*, θὰ περιορισθοῦμε στὴ μελέτη αὐτὴ στὰ καινοδιαθηκικὰ εὐαγγέλια, τὰ ὁποῖα διακρίνονται σὲ ἰουδαίιο-χριστιανικά (δηλαδὴ εὐαγγέλια τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν) καὶ σὲ χριστιανικά, κάποια ἀπὸ τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν γνωστικὲς ἐπιδράσεις.

Ἰουδαιοχριστιανικὰ ἀπόκρυφα εὐαγγέλια

1. Εὐαγγέλιον τῶν Ναζωραίων

Τὸ Εὐαγγέλιον τῶν *Ναζωραίων*¹¹, δηλαδὴ τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι τηροῦσαν καὶ τὶς διατάξεις τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου, γι’

11. Ἐπιφ. *Πανάριον* (Κατὰ Ναζωραίων 29, 9, 4): K. Holl I, 332, 8-11. Πρὸβλ. J. K. Elliott, *The Apocryphal New Testament, A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford University Press, Oxford 1993, σσ. 4-8 καὶ 10-14· D. A. Bertrand, «Évangile des Nazaréens», στί: F. Bovon & P. Geoltran (ἐπιμ.), *Écrits apocryphes chrétiens*, I, [Bibliothèque de la Pléiade 442], Gallimard, Paris 1997, σσ. 433-445· A. F. J. Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition*, [Vigiliae Christianae Supplements, 17], E. J. Brill, Leiden & New York 1992, σσ. 14-16· P. Vielhauer & G. Strecker, “Jewish-Christian Gospels”, στί: W. Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha*, vol. 1: Gospels and Related Writings, James Clarke & Co – Westminster John Knox Press, Louisville-London 2003, σσ. 154-159· Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α΄, ὁ.π.*, σ. 211.

αὐτὸ καὶ ὁ Ἐπιφάνιος τοὺς θεωρεῖ αἰρετικούς, συγγενικὸ μὲ τὸ κατὰ *Ματθαῖον* Εὐαγγέλιον, γράφτηκε μετὰξὺ 70-150 μ.Χ. στὴν ἀραμαϊκὴ γλῶσσα.

Ὁ Ἐπιφάνιος μαρτυρεῖ ὅτι οἱ Ναζωραῖοι διέσωζαν τὸ κατὰ *Ματθαῖον* Εὐαγγέλιον, τὸ ὁποῖο ἦταν γραμμένο, κατὰ τὴν ἔκφρασή του, «πληρέστατον Ἑβραϊστί» καὶ «Ἑβραϊκοῖς γράμμασιν»¹². Ἐν τούτοις, ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι δὲν γνωρίζει ἐὰν τὸ κείμενο περιεῖχε τὴν γενεαλογία ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ ἕως τὸν Χριστόν, ἐνδεχομένως διότι δὲν εἶχε πρόσβαση στὸ περιεχόμενό του¹³.

Ἡ ἀναφορά στὴν «Ἑβραϊκὴ γλῶσσα» δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ ἀναγκαστικὰ ὡς ἡ ἑβραϊκὴ τῆς Π.Δ., ἀλλὰ πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ ἀραμαϊκὴ διάλεκτο γραμμένη μὲ Ἑβραϊκὸ ἀλφάβητο, ὅπως ἐννοεῖται καὶ στὶς μαρτυρίες τοῦ Ἱερωνύμου. Ἡ μαρτυρία τοῦ Ἐπιφανίου πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθεῖ μὲ ἐπιφύλαξη, ἀφοῦ δὲν βασίζεται σὲ ἄμεση γνώση τοῦ κειμένου. Σύμφωνα δὲ μὲ τὴ σύγχρονη ἔρευνα, τὸ κανονικὸ κατὰ *Ματθαῖον* Εὐαγγέλιον συντάχθηκε ἐξ ἀρχῆς στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἐνῶ ἡ λεγόμενη ἑβραϊκὴ ἐκδοχὴ μπορεῖ νὰ ἀναφέρεται σὲ παλαιότερες, χαμένες μορφές τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου.

Ἰδιαίτερα διαφωτιστικὸς γιὰ τὸ Εὐαγγέλιον τῶν Ναζωραίων εἶναι ὁ φίλος τοῦ Ἐπιφανίου Ἱερώνυμος, ὁ ὁποῖος γράφει τὸ 395-415/416, δηλαδὴ μετὰ ἀπὸ τὴ συγγραφή τοῦ *Παναρίου*, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον τῶν Ἑβραίων, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἐποχὴ του οἱ Ναζωραῖοι, ἦταν γνωστὸ καὶ ὡς Εὐαγγέλιον τῶν Ἀποστόλων, χειρόγραφό του βρισκόταν στὴ βιβλιοθήκη τῆς Καισάρειας, ἦταν γραμμένο στὴν ἀραμαϊκὴ γλῶσσα μὲ ἑβραϊκὰ γράμματα¹⁴, καὶ ὅτι οἱ Ναζωραῖοι τῆς περιοχῆς τῆς Βερροίας (σημερινὸ Χαλέπι) τῆς Συρίας τοῦ εἶχαν ἐπιτρέψει νὰ κάνει ἓνα ἀντίγραφο τοῦ Εὐαγγελίου τους¹⁵ καὶ μάλιστα ὅτι πρόσφατα μετέφρασε ἀπὸ τὰ ἑβραϊκὰ στὰ ἐλληνικὰ τὸ Εὐαγγέλιον

12. Ἐπιφ. *Πανάριον* (Κατὰ Ναζωραίων 29, 9, 4): K. Holl I, 332, 8-11.

13. A. F. J. Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition*, ὅ.π., σ. 14.

14. Ἱερων. *Dialogus adversus Pelagianos* (Διάλογος κατὰ Πελαγιανῶν), III, 2, 1-5: C. Moreschini (ἐπιμ.), *S. Hieronymi Presbyteri Opera* III, 2, *Dialogus adversus Pelagianos*, [Corpus Christianorum, Series Latina LXXX], Brepols, Turnhout 1990, σ. 99, 14-18.

15. Ἱερων. *De viris illustribus* (Περὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν), III (Mathaeus): K. Σιαμάκης, *Περὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν. Πηγές καὶ πρότυπα*, διδ. διατριβή, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 160, 4-10 καὶ 161, 4-11 (ἐλλ. μετάφρ.).

τῶν Ναζωραίων καὶ τῶν Ἑβιωναίων, τὸ ὁποῖο πολλοὶ θεωροῦσαν ὡς τὸ αὐθεντικὸν Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου¹⁶.

2. Εὐαγγέλιον τῶν Ἑβιωναίων¹⁷

Ὁ Ἐπιφάνιος ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἑβιωναῖοι χρησιμοποιοῦσαν τὸ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, τὸ ὀνόμαζαν «Κατὰ Ἑβραίους»¹⁸, ἀλλὰ τὸ εἶχαν νοθεύσει καὶ περικόψει¹⁹. Τὸ ὄνομα «Εὐαγγέλιον τῶν Ἑβιωναίων» δόθηκε ἀπὸ νεώτερους ἐρευνητές. Ὁ Ἐπιφάνιος ἀναφέρει ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ποὺ εἶχαν οἱ Ἑβιωναῖοι χρησιμοποιοῦσαν καὶ οἱ ὅπαδοι τῶν αἰρεσιαρχῶν Κηρίνθου καὶ Καρποκράτη²⁰.

16. Ἱερων. *Commentarium in Matheum* (Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Ματθαῖον), II, 12, 13, 366-371; D. Hurst & M. Adriaen (ἐπιμ.), *S. Hieronymi presbyteri, Opera Pars I*, 7, *Commentarium in Matheum*, [Corpus Christianorum, Series Latina LXXVII], Brepols, Turnhout 1969, σ. 90, 15-20.

17. D. A. Bertrand, «Évangile des Ébionites», στὸ: F. Bovon & P. Geoltran (ἐπιμ.), *Écrits apocryphes...*, ὁ.π., σσ. 447-453· D. A. Bertrand, «L'Évangile des Ébionites: une harmonie évangélique antérieure au Diatessaron», *New Testament Studies* 26, 4 (1980), σσ. 548-563· J. K. Elliott, *The Apocryphal...*, ὁ.π., σ. 3, 6, 14-16· P. Vielhauer & G. Strecker, "Jewish-Christian Gospels", στὸ: W. Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha*, vol. 1: Gospels and Related Writings, James Clarke & Co - Westminster John Knox Press, Louisville-London 2003, σσ. 166-169.

18. Ἐπιφ. Πανάριον (Κατὰ Ἑβιωναίων 30, 3, 7): K. Holl I 337, 9-338, 3. Τὸ Εὐαγγέλιο ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἑβιωναῖοι καὶ τὸ ὀνόμαζαν «Κατὰ Ἑβραίους» εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ «Κατὰ Ἑβραίους (ἢ Καθ' Ἑβραίους) Εὐαγγέλιον», τὸ ὁποῖο γράφτηκε μᾶλλον στὶς ἀρχές τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., πιθανὸν στὴν Αἴγυπτο καὶ πιθανὸν ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους ποὺ μιλοῦσαν ἐλληνικά, δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴ συνοπτικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκφράζει συγκρητιστικὲς καὶ γνωστικὲς τάσεις. Σῶζονται μόνο ἀποσπάσματα τοῦ [B. Altaner & A. Stuiber, *Patrologie, Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, Herder, Freiburg - Basel - Wien 1980, σ. 123· P. Vielhamer & G. Strecker, "Jewish-Christian Gospels", στὸ: W. Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha*, ὁ.π., σσ. 172-176· J. K. Elliott, *The Apocryphal...*, ὁ.π., σ. 4].

19. Ἐπιφ. Πανάριον (Κατὰ Ἑβιωναίων 30, 13, 2): K. Holl I 349, 1-3.

20. Ἐπιφ. Πανάριον (Κατὰ Ἑβιωναίων 30, 14, 2): K. Holl I 351, 9-12. Στὴ σωζόμενη λατινικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου Λυῶνος Ἑλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως ἀναφέρεται ὅτι τὸ Εὐαγγέλιο ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἑβιωναῖοι ἦταν τὸ Κατὰ Ματθαῖον καὶ ὅτι ἦταν διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ χρησιμοποιοῦσαν ὁ Κήρινθος καὶ ὁ Καρποκράτης (Εἰρην. Λυῶνος, Ἑλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, I, 26, 2.18-20: Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, A. Rousseau & L. Doutreleau, Texte et traduction, Livre I., Tome II, [Sources Chrétiennes 264], Les Éditions du Cerf, Paris, 1979, ἐδῶ I, σ. 346, 9-11: "... non similiter ut Cerinthus et Carpocrates opinantur. Solo autem eo quod est secundum Matthaeum Evangelio utuntur...").

Τὸ Εὐαγγέλιον τῶν Ἑβιωναίων ἀρχίζει μὲ τὴ βάπτισις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, γιατί οἱ Ἑβιωναῖοι δὲν δέχονταν τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ ὡς Θεό, γι' αὐτὸ δὲν ἀναφέρουν τὰ πρὸ τῆς Βαπτίσεως γεγονότα:

«Οὐ φάσκουσι δὲ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς αὐτὸν γεγενῆσθαι, ἀλλὰ κεκτίσθαι ὡς ἓνα τῶν ἀρχαγγέλων [καὶ ἔτι περισσοτέρως], αὐτὸν δὲ κυριεύειν καὶ ἀγγέλων καὶ πάντων <τῶν> ὑπὸ τοῦ παντοκράτορος πεποιημένων, καὶ ἐλθόντα καὶ ὑφηγησάμενον*, ὡς τὸ παρ' αὐτοῖς εὐαγγέλιον καλούμενον περιέχει, ὅτι “ἦλθον καταλῦσαι τὰς θυσίας, καὶ ἐὰν μὴ παύσησθε τοῦ θύειν, οὐ παύσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ ὀργή”...»²¹.

Ἡ σύγχρονη ἔρευνα δέχεται ὅτι τὸ εὐαγγέλιο ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἑβιωναῖοι δὲν ἦταν τὸ *Κατὰ Ματθαῖον*, ἀλλὰ κάποιο ἄλλο κείμενο, τὸ ὁποῖο γράφτηκε τὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., καὶ μάλιστα στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἀπὸ τοὺς Ἑβιωναίους ποὺ ζοῦσαν στὴν πέραν τοῦ Ἰορδάνη ποταμοῦ περιοχὴ (ἀνατολικὴ πλευρά). Πάντως τὸ Εὐαγγέλιον τῶν Ἑβιωναίων συντάχθηκε βάσει τῶν τριῶν Συνοπτικῶν Εὐαγγελίων τῆς Καινῆς Διαθήκης (Ματθαίου, Μάρκου καὶ Λουκᾶ). Ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιο αὐτό, σώζονται μόνο ὀκτὼ μικρὰ ἀποσπάσματα στὸ *Πανάριον*²².

Ὅμως ποιό ἦταν τὸ εὐαγγέλιο τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἑβιωναῖοι; Ὁ T. Zahn²³ ὑπεστήριξε ἐμπεριστατωμένα ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο *Εὐαγγέλιον τῶν δώδεκα*, τὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Ὠριγένης²⁴. Ἄν δεχθοῦμε τὴν ἐπικρατοῦσα ἄποψη ὅτι ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ *Εὐαγγελίου* τῶν Ἑβιωναίων ἦταν τὸ *Εὐαγγέλιον τῶν δώδεκα*, δηλαδὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων, καὶ ὅτι αὐτὸ ἦταν γραμμένο στὰ ἐλληνικά, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ διασωθέντα στὸ *Πανάριον* ἀποσπάσματά του, τότε τὸ εὐαγγέλιο αὐτό, μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τοῦ Ἱερωνύμου,

Μήπως ὁ Ἐπιφάνιος εἶχε διαφορετικὴ πηγὴ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἢ –πολὺ πιθανόν– μήπως ἔγινε λάθος κατὰ τὴν ἀντιγραφὴ τῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου τοῦ Εἰρηναίου;

21. Ἐπιφ. *Πανάριον* (Κατὰ Ἑβιωναίων 30, 16, 4-5): K. Holl I 354, 3-8.

22. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α', ὁ.π.*, σ. 211.

23. T. Zahn, *Geschichte des neutestamentlichen Kanons: Das Neue Testament von Origenes*, II, B, Erlangen & Leipzig 1892, σσ. 724-725. Στὴ μελέτη τοῦ Ὁ T. Zahn ἀναλύει λεπτομερῶς καὶ μὲ πειστικὸ τρόπο τὴν ἄποψή του, ἀξιοποιώντας τὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἔχει διασώσει ὁ Ἐπιφάνιος, στὰ ὁποῖα οἱ Ἀπόστολοι ἐμφανίζονται ὡς οἱ ἀφηγητές.

24. Ὠριγ. *Ὁμιλίαι εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν*, 1, 1: M. Rauer, *Die Homilien zu Lukas in der Übersetzung des Hieronymus und die Griechischen Reste der Homilien und des Lukas-Kommentars*, Origenes Werke, 9, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1930 καὶ στὸ: BEP 15, 11, 15-24.

εἶχε μεταφρασθεῖ στὰ ἀραμαϊκὰ ἢ, πιὸ πιθανόν, ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ *Εὐαγγέλιον τῶν Ναζωραίων*, γραμμένο στὰ ἀραμαϊκὰ ἀλλὰ μὲ γράμματα τοῦ ἐβραϊκοῦ ἀλφαβήτου, γι' αὐτὸ τόσο ὁ Ἐπιφάνιος ὅσο καὶ ὁ φίλος του Ἱερώνυμος τὸ θεώρησαν ὡς τὸ ἀρχικὸ κείμενο ποὺ ἔγραψε ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος.

Χριστιανικὰ ἀπόκρυφα εὐαγγέλια

1. *Εὐαγγέλιον κατ' Αἰγυπτίους*²⁵

Πρόκειται γιὰ ἀπόκρυφο σύγγραμμα τῶν μέσων τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., τὸ ὁποῖο εἶχε συγγραφεῖ στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, πιθανόν στὴν Αἴγυπτο, στὴν ὁποία ἐθεωρεῖτο κανονικό. Ὅμως, ἤδη ὁ Ὡριγένης δὲν τὸ θεωρεῖ κανονικὸ ἔργο²⁶. Ἐλάχιστα ἀποσπάσματα τοῦ συγγράμματος ἔχουν διασωθεῖ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ὑποστήριζε γνωστικὲς καὶ ἐγκρατιτικὲς τάσεις καὶ ἦταν ἐναντίον τοῦ γάμου.

Ὁ Ἐπιφάνιος, γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς αἵρεσης τῶν Σαβελλιανῶν χρησιμοποιεῖ, διασώζοντας ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ αὐτό, τὸ σύγγραμμα *Αἰγύπτιον Εὐαγγέλιον*, ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ ἴδιος. Στὸ ἀπόσπασμα παρουσιάζεται ὁ Σωτὴρ νὰ δηλώνει στοὺς μαθητὲς του ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ Πατὴρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα²⁷.

Τὸ *Εὐαγγέλιον κατ' Αἰγυπτίους*, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἱππόλυτος, χρησιμοποιοῦσαν καὶ οἱ Ναασσηνοὶ (= Ὀφίτες), μία ὁμάδα τῶν Γνωστικῶν²⁸.

25. J. K. Elliott, *The Apocryphal...*, ὁ.π., σσ. 16-19· D. A. Bertrand, «Évangile grec des Égyptiens» στό: F. Bovon & P. Geoltran (ἐπιμ.), *Écrits apocryphes...*, ὁ.π., σσ. 473-477· Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α'*, ὁ.π., σ. 212. Ἕνα ἀπὸ τὰ κοπτικὰ κείμενα ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στό Nag Hammadi τῆς Αἰγύπτου εἶναι γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα «Εὐαγγέλιον τῶν Αἰγυπτίων», ἀλλὰ πρόκειται γιὰ ἄλλο σύγγραμμα.

26. Γιὰ τὸ σύγγραμμα αὐτὸ καὶ ἄλλα μὴ κανονικὰ εὐαγγέλια βλ. Ὡριγ. *Ὁμιλίαι εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν*, 1, 1, ὁ.π., καὶ στό: BEΠ 15, 11, 15-24.

27. Ἐπιφ. *Πανάριον* (Κατὰ Σαβελλιανῶν 62, 2, 4-5): K. Holl (ἐπιμ.), 2η ἀναθεωρημένη ἐκδοσὴ ὑπὸ J. Dummer, *Panarion, Haer.* 34-64, τ. II, Akademie-Verlag, Berlin 1980.

28. Ἱππολ. *Κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἔλεγχος*, 5, 7, 8-9, 39-43: M. Marcovich (ἐπιμ.), *Hippolytus, Refutatio omnium haeresium*, Berlin - New York 1968, σ. 145, 4-7.

2. Γέννα Μαρίας²⁹

Ὁ Ἐπιφάνιος εἶναι ὁ μόνος συγγραφέας ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὸ ἀπόκρυφο *Γέννα Μαρίας*, γνωστικὸ σύγγραμμα μᾶλλον τῶν μέσων τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦσε ἡ αἵρεση τῶν Γνωστικῶν. Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτό, ὁ Ἐπιφάνιος διασώζει ἓνα ἀπόσπασμα γιὰ δῆθεν φόνου, στὸν ναὸ στὰ Ἱεροσόλυμα, τοῦ ἱερέα Ζαχαρία, πατέρα τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, γιατί δῆθεν ἀποκάλυψε ποιὸς ἦταν ὁ Θεὸς ποὺ λάτρευαν οἱ Ἑβραῖοι: ἄνθρωπος μὲ κεφαλὴ ὄνου. Ἀπὸ τότε στὴ στολὴ τοῦ ἱερέα ποὺ εἰσήρχετο στὸν ναὸ γιὰ νὰ θυσιάσει προστέθηκαν κώδωνες, ὥστε νὰ ἀκούει τὸν ἦχο τους καὶ νὰ κρύβεται αὐτὸς ποὺ λάτρευαν οἱ Ἑβραῖοι³⁰.

3. Εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ (ἢ Τὰ παιδικὰ τοῦ Κυρίου)³¹

Πρόκειται γιὰ σύγγραμμα τῶν μέσων τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ. ἀπὸ γνωστικίζοντα χριστιανό, ὁ ὁποῖος ὀνομάζει τὸν ἑαυτοῦ τοῦ Θωμᾶ³². Τὸ ἔργο ἀναφέρεται στὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ τὰ θαύματα ποὺ ἔκανε ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς σὲ ἡλικία ἀπὸ πέντε μέχρι δώδεκα ἐτῶν. Ἔτσι, μεταξὺ ἄλλων, ἀπὸ ρυάκι μετὰ ἀπὸ βροχὴ πῆρε νερό, τὸ ὁποῖο ἔβαλε σὲ μικροὺς λάκκους, ὅπου ἔγινε καθαρὸ· ἀπὸ πηλὸ ἔφτιαξε πουλιὰ ποὺ ζωντάνεψαν καὶ πέταξαν, καὶ μὲ τὸν λόγο του, γιὰ ἐκδίκηση, προκάλεσε τὸν θάνατο τοῦ νεαροῦ γιοῦ τοῦ ἀρχιερέα Ἄννα ποὺ κατέστρεψε λάκκους μὲ νερὸ ποὺ εἶχε κάνει καθαρὸ³³.

Ὁ Ἐπιφάνιος ἀναφέρει τὸ ἔργο αὐτὸ κατὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν Ἀλόγων, τῶν αἵρετικῶν δηλαδὴ ποὺ δὲν δέχονταν τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν. Ὁ Ἐπιφάνιος δὲν δέχεται ὅτι τὸ παιδί Ἰησοῦς ἔκανε θαύματα παίζοντας, γιατί ἂν ἔκανε, θὰ τὸ ἀνέφερε

29. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α΄, ὁ.π., σ. 222*· A. Berendts, *Studien über Zacharias-Apocryphen und Zacharias-Legenden*, Leipzig 1895, σσ. 32-37· J. D. Dubois, «Hypothèse sur l'origine de l'apocryphe Genna Marias», *Augustinianum* 23, 1-2 (1983), σσ. 263-270.

30. Ἐπιφ. Πανάριον (*Κατὰ Γνωστικῶν...* 26, 12,1-4): K. Holl I 290, 19-291, 13.

31. *Εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ*: T. Burke (ἐπιμ.), *De infantia Iesu euangelium Thomae graece*, [Corpus Christianorum, Series Apocryphorum 17], Brepols, Turnhout 2010, σσ. 302-539· Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α΄, ὁ.π., σ. 213*.

32. *Εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ*, 1, 3: T. Burke (ἐπιμ.), *De infantia Iesu euangelium Thomae graece*, ὁ.π., σ. 303, 3-5.

33. *Εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ*, 2, 1, 1-3, 3, 8: T. Burke (ἐπιμ.), *De infantia Iesu euangelium Thomae graece*, ὁ.π., σσ. 303, 7-307, 4.

στο Εὐαγγέλιό του ὁ Ἰωάννης. Ὅμως, προσθέτει ὅτι ἔπρεπε ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς νὰ ἔκανε θαύματα καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ Βάπτισή Του. Ἔτσι, δὲν θὰ ἔβρισκαν προφάσεις κάποιοι γιὰ τὴ δημιουργία αἱρέσεων. Θαύματα πρὶν ἀπὸ τὴ Βάπτιση θὰ ἐπιβεβαίωναν ὅτι εἶναι Θεὸς καὶ ὄχι ἀπλῶς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ Βάπτισή Του καὶ τὴν κάθοδο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος σὲ αὐτὸν ἀνελάμβανε καὶ κάποια ἄλλη ἀποστολή³⁴. Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἀναφέρει ὅτι τὸ πρῶτο θαῦμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔγινε μετὰ ἀπὸ τὴ Βάπτισή Του καὶ τὴν ἑναρξὴ τοῦ δημοσίου βίου Του³⁵.

Τὸ πιὸ πιθανὸν εἶναι ὁ Ἐπιφάνιος νὰ ἄκουσε ἀπλῶς γιὰ τὸ σύγγραμμα, ἀλλὰ νὰ μὴν εἶχε στὴ διάθεσή του τὸ κείμενο, ὅποτε θὰ ἔβλεπε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἕνα ἀφελὲς σύγγραμμα³⁶.

Ὁ Εἰρηναῖος Λυῶνος πληροφορεῖ ὅτι τὸ σύγγραμμα *Τὰ παιδικὰ τοῦ Κυρίου*, καθὼς καὶ ἄλλα ἀπόκρυφα κείμενα, χρησιμοποιοῦσαν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ αἰρεσιάρχη Μάρκου, ἀναφέροντας καὶ ἕνα ἐπεισόδιο τοῦ παιδιοῦ Ἰησοῦ μὲ ἕναν διδάσκαλό του³⁷. Ὁ Ἐπιφάνιος ἀρύεται τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα στὸ πλαίσιο δανεισμοῦ μεγαλύτερης ἔκτασης κειμένου³⁸.

4. Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου

Τὸ Πρωτευαγγέλιον τοῦ Ἰακώβου, σύγγραμμα μᾶλλον τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., τὸ ὁποῖο δῆθεν ἔγραψε ὁ Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος, εἶναι γνωστὸ καὶ μὲ διάφορα ἄλλα ὀνόματα³⁹. Σὲ αὐτό, μὲ ἀρκετὴ ἀφέλεια καὶ

34. Ἐπιφ. Πανάριον (*Κατὰ τῆς αἱρέσεως τῆς μὴ δεχομένης τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον καὶ τὴν αὐτοῦ Ἀποκάλυψιν* 51, 20, 2-3): K. Holl II 277, 19-278, 5.

35. Τὸ θαῦμα στὸν γάμο στὴν Κανά (Ἰωάν. β', 1-11).

36. T. Burke, *De infantia Iesu euangelium Thomae graece*, ὁ.π., σ. 7.

37. Εἰρην. Λυῶνος Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, I, 20, 1, *Fragm.* 10, 802-813: A. Rousseau & L. Doutreleau, «Irénee de Lyon, Contre les hérésies», *Livre I, SCh* 264 (2006), σ. 288, 33-289, 29 (ὑποσημ.).

38. Ἐπιφ. Πανάριον (*Κατὰ Μαρκωσίων* 34, 18, 7-9): K. Holl II 33,11-19. Πρβλ. Εἰρην. Λυῶνος Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, I, 13, 2, 12-21, 4, 86 (*Fragm.* 10, 1-941): Irénée de Lyon, *Contre les hérésies*, ὁ.π., σ. 191, 21-304, 34 (ὑποσημ.).

39. Ἄλλα γνωστὰ ὀνόματα: *Γέννησις Μαρίας τῆς Ἁγίας Θεοτόκου καὶ Ὑπερενδόξου Μητρὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ* (K. V. Tischendorf, *Evangelia Apocrypha*, Hildesheim – Zürich – New York 31987, σ. 1), *Γένεσις Μαρίας – Ἀποκάλυψις Ἰακώβ* (ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς τίτλος: Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α΄*, ὁ.π., σ. 212) κ.ἄ.

εὐσέβεια, γίνεται προσπάθεια νὰ καταγραφοῦν πληροφορίες γιὰ τὴ γέννηση τῆς Θεοτόκου Μαρίας, τὴ ζωὴ τῆς καὶ τὰ παιδικὰ χρόνια τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ⁴⁰.

Ἀπὸ τὸ Πρωτευαγγέλιον τοῦ Ἰακώβου, ὁ Ἐπιφάνιος δανεῖζεται ἀρκετὲς πληροφορίες, ὅπως τὸν τρόπο ἐπιλογῆς τοῦ Ἰωσήφ ὡς μνηστῆρος τῆς Θεοτόκου, δηλαδὴ μὲ κλήρωση: «... ὅτε ἡ παρθένος παρεδίδοτο τῷ Ἰωσήφ, κλήρων εἰς τοῦτο ἀναγκασάντων αὐτὴν ἥκειν...»⁴¹.

5. Ἄκτα Πιλάτου⁴²

Τὰ Ἄκτα (= πράξεις) Πιλάτου εἶναι σύγγραμμα γνωστὸ ἀπὸ τὸν 2ο μ.Χ. αἰ., καθὼς τὸ ἀναφέρει ὁ Ἰουστίνος στὴν Α' Ἀπολογία του ποὺ ἀπευθύνεται στὸν Ρωμαῖο αὐτοκράτορα Ἀντωνῖνο τὸν Εὐσεβῆ (138-161 μ.Χ.) καὶ ἡ ὁποία θεωρεῖται ἔργο τοῦ 150-155 μ.Χ.⁴³. Ἡ σημερινὴ μορφή τοῦ κειμένου τῶν Ἀκτῶν Πιλάτου διαμορφώθηκε τὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 5ου μ.Χ. αἰ. μὲ τὴν ἔνωση διαφόρων κειμένων. Ἡ λατινικὴ μετάφραση τοῦ συγγράμματος εἶναι γνωστὴ ὡς *Εὐαγγέλιον τοῦ Νικοδήμου*, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἀνανία ὡς συγγραφέας τοῦ ἔργου στὰ ἑβραϊκά⁴⁴. Ὁ Ἀνανίας αὐτοπαρουσιάζεται ὡς ἀξιωματοῦχος τῆς αὐτοκρατορικῆς σωματοφυλακῆς, ὁ ὁποῖος τὸ 17ο ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου Β' (408-450, δηλαδὴ τὸ 425 μ.Χ.) μετέφρασε ἀπὸ τὰ ἑβραϊκὰ στὰ ἑλληνικὰ τὰ Ἄκτα Πιλάτου⁴⁵.

40. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α'*, ὁ.π., σ. 212· A. Frey, «Protévangile de Jacques», στό: F. Bovon & P. Geoltran, *Écrits apocryphes...*, ὁ.π., σσ. 73-104.

41. Ἐπιφ. *Πανάριον* (Κατὰ Ἀντιδικομαριαμιτῶν 78, 7, 2): K. Holl III 457,2-3. Πρβλ. *Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου*, 9, 1: K. V. Tischendorf, *Evangelia...*, ὁ.π., σ. 18,1-10.

42. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Γ'*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2010, σσ. 621-622.

43. Ἰουστίν. Ἀπολογία, Α' 35, 9, 24-26: Justin, *Apologie pour les chrétiens*, C. Munier, Introduction, texte critique, traduction et notes, [Sources Chrétiennes 507], Les Éditions du Cerf, Paris 2006, σ. 222, 24-26: «Καὶ ταῦτα ὅτι γέγονε, δύνασθε μαθεῖν ἐκ τῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενομένων ἁκτῶν»· Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία Α'*, ὁ.π., σ. 239.

44. Ἄκτα Πιλάτου (Ὑπομνήματα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πραχθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου): K. V. Tischendorf, *Evangelia...*, ὁ.π., σ. 213, 3-5· F. C. Conybeare, "Acta Pilati" στό: E. L. Hicks et al. (eds.), *Studia biblica et ecclesiastica*, vol. 4, Clarendon Press, Oxford 1896, σσ. 59-132· Θ. Γεωργιάδης (πρόλογος, μετάφραση, σημειώσεις), *Ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια*, τόμος Β', Ἀπόκρυφα τοῦ πάθους (Εὐαγγέλιον Νικοδήμου, Κύκλος Πιλάτου), ἐκδ. Σύγχρονοι Ὁρίζοντες, Ἀθήνα 2003, σσ. 18-19.

45. Ἄκτα Πιλάτου (Ὑπομνήματα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πραχθέντα ἐπὶ

Στὸ σύγγραμμα ἀναφέρονται τὰ γεγονότα τῶν διαβουλεύσεων τοῦ Ἑβραϊκοῦ Συνεδρίου, ἡ δίκη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν Πόντιο Πιλάτο, ὁ σταυρικός θάνατος, ἡ ταφή, ἡ ἀνάστασις καὶ γεγονότα μετὰ ἀπὸ αὐτήν.

Γιὰ τὰ Ἄκτα Πιλάτου γίνεται ἀναφορὰ στὸ Πανάριον γιὰ τὴν αἵρεσις τῶν Τεσσαρεσκαίδεκατιτῶν, οἱ ὅποιοι δὲν ἐόρταζαν τὸ Πάσχα μαζί με τοὺς ὑπόλοιπους Χριστιανούς, ἀλλὰ μαζί με τοὺς Ἑβραίους, χωρὶς νὰ τηροῦν ὅμως καὶ τὸν Μωσαϊκὸ νόμο:

«... Ἰουδαίκοις ἔτι μύθοις προσανέχοντες. Καὶ οὐδὲ τὰ ἴσα αὐτοῖς δογματίζουσιν...»⁴⁶.

Ὁ Ἐπιφάνιος ἐξηγεῖ ποῦ στηρίζουν τὴν ἄποψή τους γιὰ τὴν ἡμερομηνία ἐορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, ἀναφέροντας τὴν ἡμερομηνία τῶν Παθῶν, ποὺ δῆθεν ὑπῆρχε στὰ Ἄκτα Πιλάτου:

«Ἔτεροι δὲ ἐξ αὐτῶν τὴν αὐτὴν μίαν ἡμέραν ἄγοντες καὶ τὴν αὐτὴν μίαν ἡμέραν νηστεύοντες καὶ τὰ μυστήρια ἐπιτελοῦντες, ἀπὸ τῶν Ἄκτων δῆθεν Πιλάτου αὐχοῦσι τὴν ἀκριβείαν εὐρηκέναι, ἐν οἷς ἐμφέρεται τῇ πρὸ ὀκτῶ καλανδῶν Ἀπριλλίων τὸν Σωτῆρα πεπονθέναι»⁴⁷.

Στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ, ὁ Ἐπιφάνιος διατυπώνει τὴν προσωπική του μαρτυρία γιὰ ἐπισήμανση ἀντιγράφων τῶν Ἄκτων Πιλάτου, με ἄλλη ἡμερομηνία γιὰ τὴν ἡμέρα τῶν Παθῶν, καθὼς καὶ ὅτι ἔπειτα ἀπὸ λεπτομερῆ ἔρευνα γνωρίζει ὅτι τὸ Πάθος τοῦ Κυρίου ἐγένε δεκατρεῖς ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὶς καλὲνδες Ἀπριλίου:

«Ἐτι δὲ εὗραμεν ἀντίγραφα Ἄκτων Πιλάτου, ἐν οἷς σημαίνει πρὸ δεκαπέντε καλανδῶν Ἀπριλλίων τὸ πάθος γεγενῆσθαι· τὰληθῆ δέ, ὡς ἐκ πολλῆς ἀκριβείας ἔγνωμεν, ἐν τῇ πρὸ δεκατριῶν καλανδῶν Ἀπριλλίων τὸν Σωτῆρα πεπονθέναι κατειλήφαμεν· τινὲς δὲ τῇ πρὸ δέκα καλανδῶν Ἀπριλλίων λέγουσιν»⁴⁸.

Πάντως στὸ σωζόμενο σήμερα κείμενο τῶν Ἄκτων Πιλάτου, τὸ ὁποῖο εἶναι μεταγενέστερο τοῦ Παναρίου (πρῶτο ἡμισυ 5ου μ.Χ. αἰ.) ἀναφέρεται ὡς ἡμερομηνία τῶν Παθῶν ἡ ὀγδόη ἡμέρα πρὶν ἀπὸ τὶς

Ποντίου Πιλάτου): K. V. Tischendorf, *Evangelia...*, ὁ.π., σσ. 210, 4-211, 2.

46. Ἐπιφ. Πανάριον (Κατὰ Τεσσαρεσκαίδεκατιτῶν 50, 1, 2): K. Holl II 244, 18-19.

47. Ὁ.π. (Κατὰ Τεσσαρεσκαίδεκατιτῶν 50, 1, 5): K. Holl II 245, 5-9.

48. Ὁ.π. (Κατὰ Τεσσαρεσκαίδεκατιτῶν 50, 1, 8): K. Holl II 246, 3-7.

καλένδες (πρωτομηνιά) τοῦ Ἀπριλίου: «... τῇ πρὸ ὀκτὼ καλανδῶν Ἀπριλλίων, ἥτις ἐστὶν εἰκάς πέμπτη Μαρτίου...»⁴⁹.

Συμπεράσματα

Ὁ Ἐπιφάνιος γιὰ τὸ Πανάριον ἔχει ὡς πηγές του καὶ δεκάδες ἀπόκρυφα συγγράμματα, ἀρκετῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρει καὶ τὸ ὄνομα καὶ διασώζει ἀποσπάσματα. Γιὰ κάποια ἄλλα ἀντλεῖ πληροφορίες ἀπὸ συγγράμματα προγενέστερων συγγραφέων.

Κάποιων ἀποκρύφων ἔχει διασωθεῖ ἀρκετὸ κείμενο, ἐνῶ ἄλλων ὅχι καὶ ἔτσι συχνὰ εἶναι δύσκολο νὰ γνωρίζουμε τὸν προσανατολισμὸ τους, ἀπὸ ποιές αἱρέσεις χρησιμοποιοῦντο καὶ πότε συνεγράφησαν.

Τὰ περισσότερα ἀπόκρυφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτὰ ποὺ μελετήσαμε, ἀνήκουν στὸν 2ο μ.Χ. αἰῶνα.

Ἡ ἔλλειψη εὐκόλης ἐπικοινωνίας καὶ ἱκανοποιητικοῦ ἐλέγχου ἐπέτρεψαν τὴν καταγραφή πληροφοριῶν γιὰ τὰ ἀπόκρυφα ποὺ δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα.

Τὰ διάφορα ἀπόκρυφα εὐαγγέλια γράφτηκαν ἄλλα γιὰ νὰ καλύψουν λειτουργικὲς ἀνάγκες τῶν πρώτων Χριστιανῶν καὶ ἄλλα γιὰ νὰ καλύψουν τὰ κενὰ ποὺ ὑπάρχουν στὴν πληροφόρηση γιὰ τὸν βίον τῆς Παναγίας, τὰ παιδικὰ χρόνια τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἢ τὸ Πάθος Του.

49. Ἄκτα Πιλάτου (Ὑπομνήματα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πραχθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου): K. V. Tischendorf, *Evangelia...*, ὁ.π., σ. 212, 2-3.

SUMMARY

Overview of the use of Apocryphal Sources
by Epiphanius of Constantia, Cyprus, in his work *Panarion*By H. G., Bishop of Mesaoria Gregorios Hadjiouraniou, *PhD*
Aristotle University of Thessaloniki

The paper studies the use of apocryphal sources by Epiphanius of Salamis in his work *Panarion*. The Church faced challenges not only from the outside (persecutions) but also from within, as members or parallel actors created various heresies. These heretical groups used various writings, known as apocrypha, which circulated only within their circles, claiming these texts contained knowledge only for their followers.

In the realm of ecclesiastical literature, apocryphal writings are distinctively marked as texts that purport to be the works of venerable figures from the Old or New Testament, such as the Apostles. These writings often bear titles akin to gospels, acts, epistles, and revelations, yet their origins are not genuinely attributed to these biblical figures. The authors of these apocryphal texts encompass a diverse group, including Judeo-Christians, heretical editors of Jewish apocrypha, gnosticizing Christians, and outright Gnostics, as well as imaginative naive writers. These apocryphal works claimed to offer exclusive insights, teachings, details about the lives, deeds, miracles, and divine discoveries of key Old and New Testament personalities, Jesus Christ included. This description paints a complex tapestry of authorship, wherein the authenticity and origins of these texts are as varied as their content.

Saint Epiphanius struggled to defend Orthodoxy by writing letters and extensive theological writings, traveling, teaching, and preaching. Many people were asking Saint Epiphanius for counselling and texts against heresies. The two most extensive of his writings against heresies were *Ancoratus* (a kind of short dogmatics, especially regarding the Holy Trinity) and *Panarion*, where he deals with previously known heresies, including the schisms, but also Barbarism, Scythianism, Judaism,

Hellenism, i.e. four historical periods before Christ. Thus, the number of heresies reaches eighty. The eighty heresies (twenty pre-Christian and sixty after Christ) are divided into seven volumes, in which the three books of *Panarion* are divided.

This paper will primarily concentrate on the New Testament apocryphal gospels, which are further categorized into Judeo-Christian, i.e. gospels of Christians from Jewish background (a. *Gospel of the Nazarenes* and b. *Gospel of the Ebionites*) and Christian apocrypha, some of which display Gnostic influences (a. *Gospel of the Egyptians*, b. *Nativity of Mary*, c. *Gospel of Thomas*, d. *Protoevangelium of James* and e. *Acta Pilati*).